

Η Ελληνική Αστρονομία σύμφωνα με τους Ορφικούς Ύμνους

Σταύρος Αυγολούπης

*Παιδαγωγική Σχολή, Τομέας Θετικών Επιστημών και Νέων Τεχνολογιών,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*

Περίληψη

Μελετώντας τους Ορφικούς Ύμνους από αστρονομικής πλευράς αποδεικνύεται ότι τουλάχιστον χίλια χρόνια πριν από τους Ίωνες φιλοσόφους Θαλή, Αναξίμανδρο, Αναξίμενη κ.α. το αρχαίο ελληνικό πνεύμα, με τη διεισδυτική και διαισθητική δύναμή του, πολύ πριν από κάθε άλλο λαό, προχώρησε στη θεμελίωση της επιστήμης της Αστρονομίας.

1. Εισαγωγή

Οι Ορφικοί ύμνοι μας πληροφορούν για τις γνώσεις των πανάρχαιων Ελλήνων της Β΄, ακόμη και της Γ΄ προ Χριστού χιλιετίας τις σχετικές με την επιστήμη του ουρανού.

Κυριαρχεί η άποψη ότι ο Ορφέας γεννήθηκε και έζησε πιο πριν από την Αργοναυτική εκστρατεία (1225 π.Χ.), δηλαδή γύρω στα μέσα της Β΄ χιλιετίας και μάλιστα στους Βορειανατολικούς πρόποδες του Ολύμπου της Πιερίας. Μεταξύ των ετών 527 και 514 π.Χ., όταν άρχοντας των Αθηνών ήταν ο Ίππαρχος (ο γιος του γνωστού Πεισίστρατου), τότε έγινε η συγκέντρωση όλων των Ορφικών. Ο Ίππαρχος ανέθεσε το μεγάλο αυτό έργο στον Ονομάκριτο. Ο Ονομάκριτος είχε ήδη μια μεγάλη προηγούμενη εμπειρία από τη συγκέντρωση και καταγραφή των Ομηρικών επών, που είχε επιτελέσει με την εντολή του Πεισίστρατου.

Ο ιστορικός Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο Ίππαρχος για τη συγκέντρωση του έργου αυτού έδωσε τόσο μεγάλη σημασία στην αυθεντική πανάρχαια αρχική μορφή του, ώστε όταν ο δάσκαλος του Πινδάρου Λάσος ο Ερμιονεύς κατηγόρησε τον Ονομάκριτο ότι, κάπου μέσα στη συλλογή των Ορφικών Ύμνων, πρόσθεσε και μερικούς δικούς του στίχους, που αναφέρονταν στη βύθιση κάποιων νήσων πλησίον της Λήμνου, τότε και μόνο γι' αυτό τον εξόρισε.

Αυτό αποδεικνύει ότι υπήρχαν κατά τον 6^ο π.Χ. αιώνα, που έγινε η καταγραφή του έργου, γνώστες και λάτρεις των Ορφικών Ύμνων, όπως ο Λάσος που αναφέραμε προηγουμένως, που μπορούσαν να ελέγξουν την ακρίβεια της συλλογής και επί πλέον θα υπήρχαν και αρχαιότερα κείμενα, που χρησιμοποιούσαν οι μνημένοι στα Ορφικά μυστήρια, και με τα οποία γίνονταν και η σύγκριση.

Τα Ορφικά κείμενα που διασώθηκαν είναι:

- α) «Τα Αργοναυτικά» (1384 στίχοι)
- β) «Οι Ύμνοι» (1133 στίχοι για την Ορφική λατρεία)
- γ) «Τα Λιθικά» (768 στίχοι για τους πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους) και
- δ) «Τα Αποσπάσματα και αι Επιγραφαι» (περικοπές που διασώθηκαν μόνο σε έργα άλλων αρχαίων ελλήνων και επιγραφές που σώθηκαν και προσφέρουν πληροφορίες για τον Ορφέα και τον Ορφισμό).

Μέσα στα παραπάνω Ορφικά κείμενα περιλαμβάνονται πάρα πολλές ιδέες των Ορφικών καθαρά αστρονομικές, που μερικές μάλιστα προκαλούν το θαυμασμό μας συγκρινόμενες με τις σημερινές αστρονομικές γνώσεις μας. Περιέχονται όμως και πολλές από τις γνωστές θεογονικές κοσμολογικές απόψεις των Ορφικών, που επηρέασαν βαθιά τους μετέπειτα φιλοσόφους μέχρι και τον 4^ο π.Χ. αιώνα.

2. Οι αστρονομικές απόψεις των Ορφικών

Στους «Ύμνους του Ορφέως» και συγκεκριμένα στον ύμνο του Ουρανού συναντάμε την έννοια του ουρανού με την κυρίαρχη ιδιότητα του κόσμου ως πρωτότοκου, ως η αρχή των πάντων και το τέλος των πάντων. Ο ουρανός θεωρείται περιστρεφόμενος γύρω από τη Γη ως σφαίρα με κυκλικές και περιοδικές κινήσεις, όπως φαίνεται στο παρακάτω κείμενο (Ορφέως Ύμνοι IV στίχοι 1-10):

*Ουρανέ παγγενέτωρ, κόσμου μέρος αιέν αειρές,
πρεσβυγένεθλ' αρχή πάντων, πάντων τε τελευτή·
κοσμοκράτωρ σφαιρηδόν ελισσόμενος περί γαίαν,
οίκε θεών μακάρων, ρόμβου δίνησιν οδεύων,
ουράνιος χθόνιός τε φύλαξ πάντων περιβληθείς·*

Το παραθέτουμε και σε μετάφραση Σ. Μαγγίνα (1957):

*Ουρανέ που εγέννησες τα πάντα και είσαι πάντοτε μέρος
του κόσμου ακατάβλητον,
πρωτότοκε, η αρχή των πάντων και το τέλος των πάντων·
κυρίαρχε του κόσμου, που ελίσσεσαι γύρω από την γη
ωσάν σφαίρα
και είσαι η κατοικία των μακαρίων θεών, και περιοδεύεις
με κυκλικές περιστροφάς ωσάν σβούρα,
και ανεδείχθεις (ανέλαβες) ως φύλαξ όλων και εις τον
ουρανόν και εις την γην.*

Το πολύ σημαντικό, που μπορούμε να παρατηρήσουμε στο παραπάνω κείμενο

από τη φράση «*Ουρανέ, κοσμοκράτωρ σφαιρηδόν ελισσόμενος περί γαίαν*», είναι ότι ο ουρανός δεν θεωρείται ημισφαιρικός, όπως θα περίμενε κανείς για την εποχή εκείνη, επομένως και η Γη δεν αντιμετωπίζεται από τους Ορφικούς ως άπειρη σε μέγεθος και επίπεδη στο σχήμα.

Στον ύμνο της Φύσεως αντίστοιχα συναντάμε τις απόψεις των Ορφικών για τη συνεχή αλλαγή της όψης του ουρανού από βραδιά σε βραδιά, που όπως σήμερα γνωρίζουμε οφείλεται:

- α) στην ετήσια περιφορά της γης γύρω από τον Ήλιο
- β) στην αλλαγή του γεωγραφικού πλάτους του παρατηρητή
- γ) στη μεταπτωτική κίνηση του άξονα περιστροφής της Γης, που έχει περίοδο περίπου 25800 έτη και επομένως γίνεται αντιληπτή μόνον με το πέρασμα πολλών ετών. Η μη σταθερότητα του άξονα περιστροφής της Γης λόγω της μετάπτωσης είναι η αιτία που έχει αλλάξει ο ζωδιακός αστερισμός στον οποίο προβάλλεται η θέση του Ήλιου μας κατά την ημερομηνία γέννησής μας μέσα στα δύο χιλιάδες περίπου χρόνια που πέρασαν από την εποχή του Ίππαρχου (180 π.Χ.). Ο Ίππαρχος είναι ο πρώτος αστρονόμος που πρόβλεψε ότι ο Ήλιος κατά την εαρινή ισημερία δεν θα βρίσκονταν για πολύ ακόμα στον αστερισμό του Κριού και θα εισέρχονταν στον αστερισμό των Ιχθύων, όπως και πράγματι συνέβη τα πρώτα χριστιανικά χρόνια.

Αξίζει να παραθέσουμε τους στίχους 45 και 46 από τους Ορφικούς Ύμνους (Φύσεως θυμίαμα, αρώματα) «*πάνρυτε, κυκλοτερής, αλλοτριομορφοδίαιτε*». Οι στίχοι αυτοί σε μετάφραση Σ. Μαγγίνα (1957) έχουν ως ακολούθως:

«διαρρέεις από παντού, κινείσαι κυκλικώς και διαρκώς μεταβάλλεις μορφήν»

Τις απόψεις των Ορφικών για τους αστέρες μπορούμε να αντλήσουμε μερικώς και από τους στίχους 1-22 που υπάρχουν στον ύμνο των Άστρων:

*«Άστρων ουρανίων ιερόν σέλας εκπροκαλούμαι,
ευτέρως φωνήσι κικλήσκων δαίμονας αγνούς.
Αστέρες ουράνιοι, Νυκτός φίλα τέκνα μελαίνης,
εγκυκλίσις δίνησι περιθρόνιοι κυκλέοντες,
ανταυγείς, πυρόεντες, αεί γενετήρες απάντων·
μοιρίδιοι, πάσης μοίρης σημάντορες όντες·
θνητών ανθρώπων θείην διέποντες αταρπόν·
επταφαιείς ζώνας εφορώμενοι, ηερόπλαγκτοι
ουράνιοι, χθόνιοί τε, πυρίδρομοι, αιέν ατειρείς·
αυγάζοντες αεί νυκτός ζοφοειδέα πέπλον,
μαρμαρυγαίς στίλβοντες, εύφρονες, εννύχιοί τε»*

Η μετάφραση των στίχων αυτών από τον Σ. Μαγγίνα (1957) έχει ως ακολούθως:

Των αστέρων των επουρανίων το ιερόν φως επικαλούμαι,
και με φωνές αγιότατες απευθύνω πρόσκλησιν προς αυτούς τους
αγνούς θεούς.
Ω Άστρα επουράνια, της μαύρης Νυκτός αγαπητά τέκνα,
σεις που περιφέρεσθε κυκλικώς με κυκλοτερείς κινήσεις γύρω από
τον θρόνον,
σπινθηροβόλα, πύρινα, που είσθε αιωνίως οι γεννήτορες των πάντων·
σεις είσθε το πεπρωμένον, που επισημαίνετε κάθε μοιραίον (είσθε οι
άγγελοι κάθε μοίρας)·
σεις των θνητών ανθρώπων καθορίζετε την θεϊκὴν πορείαν·
σεις που φαίνεσθε σε επταφωτισμένες ζώνες και περιπλανάσθε εις τον
αέρα·
επουράνιοι και επίγειοι, που έχετε πύρινη διαδρομή, πάντοτε ακατά-
βλητοι·
και καταγαύζετε (φωτίζετε) πάντοτε τον σκοτεινόν πέπλον της νυ-
κτός,
και πάντοτε λάμπετε με ακτινοβολίας και είσθε γεμάτοι από χαράν
και ως νυκτερινοί (νυκτοδίαιτοι).

Παρατίθενται αρκετοί στίχοι του ύμνου αυτού, διότι σ' αυτούς περιέχονται οι παρακάτω αστρονομικές πληροφορίες:

- α) Σχετικά με τη ζωδιακή ζώνη φαίνεται ότι έχει γίνει ο εντοπισμός των επτά «πλανητών» των ορατών με γυμνό μάτι (του Ερμή, της Αφροδίτης, του Άρη, του Δία, του Κρόνου και της Σελήνης και του Ήλιου) και έτσι τονίζεται ιδιαίτερα ο ζωδιακός κύκλος, που εκτείνεται εκατέρωθεν της εκλειπτικής και που τον διατρέχουν συνεχώς οι επτά «πλανήτες» (*επταφαιίς ζώνας εφορώμενοι, ηερόπλαγκτοι*). Σημαντική, επομένως, είναι η παρατήρηση ότι έχει ήδη γίνει η ταύτιση του Αυγερινού (Εωσφόρου) με τον Αποσπερίτη (Εσπερο) σε ένα και μόνο πλανήτη, την Αφροδίτη, από τα μέσα τουλάχιστον της Β' π.Χ. χιλιετίας.
- β) Τονίζεται ο διαχωρισμός των αστέρων σε *ουράνιους και χθόνιους*. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι απλανείς αστέρες και στη δεύτερη οι διάττοντες αστέρες. Οι διάττοντες αστέρες καθώς πέφτουν προς τη Γη πυρακτώνονται από τις τριβές μέσα στην ατμόσφαιρα και γι' αυτό οι Ορφικοί τους ονομάζουν *πυρίδρομους*.
- γ) Οι απλανείς αστέρες ονομάζονται από τους Ορφικούς απλοί αστέρες και θεωρούνται ότι είναι διάπυροι, όπως προκύπτει από τα επίθετα *ανταυγείς και πυρόεντες*. Στη συνέχεια με το επίθετο *εννόχιοι* μάλλον γίνεται μια διάκριση της κατηγορίας των αειφανών αστέρων (δηλαδή των αστέρων που βρίσκονται γύρω

από τον πολικό αστέρα), οι οποίοι δεν δύνουν ποτέ καθ' όλη τη διάρκεια της νύκτας, από τους υπόλοιπους αστέρες, τους γνωστούς αμφιφανείς, οι οποίοι μπορεί να ανατέλλουν και να δύνουν κατά τη διάρκεια της νύκτας και, επομένως, δεν είναι εννύχιοι.

Τέλος, στον ύμνο του Ήλιου συναντάμε εκφράσεις που μας μιλούν πιθανόν για ένα ηλιοκεντρικό σύστημα, καθώς ο Ήλιος αποκαλείται *κοσμοκράτωρ* και *δεσπότης κόσμου πιστοφύλαξ*, όπως φαίνεται στους στίχους που ακολουθούν:

*Κλόθι μάκαρ, πανδερκές έχων αιώνιον όμμα,
Τιτάν χρυσαυγής, υπερίων, ουράνιον φως.
αυτοφνής, ακάμας, ζώων ηδεία πρόσοπι·
δεξιέ μεν γενέτωρ ηούς, ευώνυμε νυκτός·
κράσιν έχων ωρών, τετραβάμοσι ποσσί χορευών.
εύδρομε, ροιζήτωρ, πυρόεις, φαιδρωπέ, διφρεντά
ρόμβου απειρεσίου δινεύμασιν οίμον ελαύνων·
ευσεβέσιν καθοδηγέ καλών, ζαμενής ασεβούσιν.
χρησολύρη, κόσμου τον εναρμόνιον δρόμον έλκων·
έργων σημάντωρ αγαθών, ωροτρόφε κούρε.
κοσμοκράτωρ, συρικτά, πυρίδρομε, κυκλοέλικτη,
φωσφόρος, αιολόδεικτα, φερέσβιε, κάρπιμε, Παιάν·
αιιθαλής, αμίαντε, χρόνου πάτερ, αθάνατε Ζευ,
εύδιε, πασιφαής, κόσμου το περιδρομον όμμα,
σβεννύμενον λάμπων τε καλαίς ακτίσι φαειναίς
δείκτα δικαιοσύνης, φιλονάματε, δέσποτα κόσμου
πιστοφύλαξ, αιεί πανυπέρτατε, πάσιν αρωγέ·
όμμα δικαιοσύνης, ζωής φως· ω ελάσιπτε,
μάστιγι λιγυρή τετράορον άρμα διώκων,
κλόθι λόγων, ηδόν δε βίον μύστησι πρόφαινε.*

Σε μετάφραση από τον Σ. Μαγγίνα (1957) οι στίχοι του Ύμνου αυτού προς τον Ήλιο αποδίδονται εξής:

Άκουσε μακάριε, που έχεις μάτι αιώνιον και βλέπει τα πάντα,
συ ο Τιτάν, που λάμπεις ωςάν χρυσός, που βαδίζεις υψηλά,
και είσαι το επουράνιον φως.
Σύ είσαι αφ' εαυτού γεννημένος, ακαταπόνητος, των ζώων γλυκύ θέ-
αμα·
και είσαι της μεν αυγής ο δεξιός γεννήτωρ, της δε νυκτός ο αριστε-
ρός·
έχεις την συνένωσιν των εποχών και χορεύεις (κινείσαι κυκλικώς)
με τέσσερα πόδια (ο δημιουργός των τεσσάρων εποχών του έτους),

είσαι ταχύς, ορμητικός, πύρινος, με χαρωπὸν βλέμμα, διφρηλάτης,
 και διέρχεσαι την οδὸν του απεράντου ρόμβου με περιστροφικὰς, κι-
 νήσεις·
 καθοδηγείς τους ευσεβείς ανθρώπους εις τὰς καλὰς πράξεις
 και εις τους ασεβείς επιδεικνύεις δυσμένειαν·
 Συ ἔχεις χρυσὴν λύραν και σύρεις τον αρμονικὸν δρόμον του κόσμου·
 επισημαίνεις τὰ καλὰ ἔργα, συ είσαι ο νέος που τρέφεις τὰς εποχὰς.
 Είσαι ο κυρίαρχος του κόσμου, ο αυλητής, διατρέχεις διὰ του πυρός
 και περιστρέφεις κυκλικῶς,
 φέρεις το φως, εμφανίζεις με ποικίλες μορφές, φέρεις την ζωὴν,
 είσαι καρποφόρος, ὦ Παιάν.
 αειθαλής, ἀμόλυντος, πατήρ του χρόνου, ο ἀθάνατος Ζεὺς,
 καθαρὸς, που λάμπεις εις ὅλους, είσαι το περιφερόμενον κυκλικῶς
 μάτι του κόσμου,
 που σβύνει και λάμπει με ωραίες, φωτεινὲς ακτίνες·
 δεικνύεις την δικαιοσύνην, αγαπὰς το νερό, είσαι ο δεσπότης (ο κύρι-
 ος) του κόσμου,
 ο φύλαξ της αληθείας, ο αἰώνιος υπέρτατος, ο βοηθὸς εις ὅλους·
 είσαι ο οφθαλμὸς της δικαιοσύνης, το φως της ζωῆς·
 ὦ συ, που οδηγείς τους ἵππους,
 και κατευθύνεις με λιγυρὸ μαστίγιό τέθριππον (με τέσσερα ἄλογα)
 ἄρμα
 ἄκουσε τους λόγους μου και φανέρωσε εις τους μεμνημένους
 γλυκεῖά και ευχάριστη ζωή.

Ο προτελευταῖος στίχος, *μάστιγι λιγυρὴ τετράορον ἄρμα διώκων*, αναφέρεται
 στον Ἴλιο και τον αποκαλεῖ κυρίαρχο του κόσμου που κατευθύνει με λιγυρὸ μα-
 στίγιό το ἄρμα με τὰ τέσσερα ἄλογα, διαμορφώνοντας ἔτσι τις τέσσερις εποχὲς του
 ἔτους.

Οι χαρακτηρισμοὶ του Ἴλιου ὡς κοσμοκράτωρα και δεσπότη του κόσμου, ἀλλὰ
 και ὡς ἴσως να ἔχουν μεγάλο επιστημονικὸ ενδιαφέρον, καθὼς θα μπορούσαμε να
 δεχθούμε ὅτι οὐρφοὶ αποδίδουν την πρώτη θέση στον Ἴλιο και ὄχι στη Γῆ.
 Αυτό φαίνεται καθαρά, καθὼς αποκαλοῦν τον Ἴλιο *«του κόσμου τον εναρμόνιον
 δρόμον ἔλκων»*. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ὅτι πιθανῶς και πριν ἀπὸ τον
 Ἀρίσταρχο να ἔκαμαν υπαινιγμὸ για ἓνα ηλιοκεντρικὸ σύστημα.

Τέλος, γίνεται αναφορά και στις τέσσερις εποχὲς με τους στίχους, *«κράσιν ἔχων
 ὠρῶν, τετραβάμοσι ποσσὶ χορευῶν»*, ὅπου θεωρεῖται ὁ Ἴλιος δημιουργὸς των τεσ-
 σάρων εποχῶν, καθὼς χορεύει κυκλικῶς με τέσσερα πόδια. Για τις τέσσερις, ὁμως,
 εποχὲς του ἔτους γίνεται ἐπίσης λόγος και στον ὕμνο του Ἀπόλλωνος και συγκεκρι-
 κριμένα στους στίχους:

«μίξας χειμώνος, θέρεός τ' ίσον αμφοτέροισιν, εις υπάτας χειμώνα,
θέρος νεάταις διακρίνας, Δώριον εις έαρος πολυκράτου, ώριον άνθος»,

που σημαίνουν:

(Ηλιε) ανέμειξες εξ ίσου και με τα δύο (και με την νεάτην –την κατωτάτην χορδήν της κιθάρας– και με την υπάτην –την υψηλοτάτην χορδήν) το χειμόνα και το θέρος, διεχώρισες δε το χειμόνα εις υπάτας και το θέρος με τας νεάτας και εσχημάτισες το ωραίο Δωρικό άνθος της πολυαγαπημένης άνοιξης.

Από τους στίχους αυτού του Ύμνου προς τον θεό του Ήλιου, τον Απόλλωνα, έχουμε την πληροφορία για τις εποχές, ότι η έναρξή τους, δηλαδή οι ισημερίες και τα ηλιοστάσια εναρμονίζονται με τη διάταξη των χορδών μιας κιθάρας.

Βιβλιογραφία

- Αυγολούπη Σ., 2008, *Το Εγγύς Διαστημικό Περιβάλλον της Γης, Ιστορία, Τεχνολογία και Επιστήμη της Αστρονομίας*, ΠΛΑΝΗΤΑΡΙΟ Θεσσαλονίκης, σ. 296.
- Μαγγίνας Σ., 1957, *Τα Ορφικά*, Εκδόσεις Εγκυκλοπαίδειας του "Ήλιου". Εκδότης Ι.Δ. Πασσάς.
- Χασάπη Κ., 1967, *Η Ελληνική Αστρονομία της Β' Χιλιετηρίδος π.Χ. κατά τους Ορφικούς Ύμνους*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα.